

УДК 821.111 – 31.09“15”

Власенко Н. І.,
кандидат філологічних наук,
Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара
vlascenko_natalia@i.ua

АВТОР ЯК НАСЛІДУВАЧ-ДЕМІУРГ: РЕНЕСАНСНО-МАНЬЄРИСТИЧНА РЕФЛЕКСІЯ ПОЕТИЧНОГО ТВОРЕННЯ

Анотація

У статті здійснюється сторико-генетична реконструкція естетичного виміру деміургії, встановленого художньою свідомістю Відродження. Виявляються абрисы ренесансної діалогізації Горацієвої та Аристотелевої моделей поетичного наслідування, що спрямувала саморозкриття митця на уподібнення Творцю через зображення Його творіння. Усвідомлення деміургічного начала літератури пов'язується із обґрунтуванням, у діалозі маньєризму з неоплатонізмом, матриці мімесису, яка покладає в його основу авторське творення архіформ художньої дійсності, уподібнених Божественним ейдосам, але відсторонених від природної логіки, втіленої в життєвій реальності.

Ключові слова: художня свідомість, поетика, риторика, вигадкування, поетичний образ істини, раціоналізація літературної творчості.

Summary

The article performs the historical-genetic reconstruction of the aesthetic dimension of demiurgia established by the Renaissance artistic consciousness. The study reveals the frames of the Renaissance dialogization of Horacio's concept of imitation and Aristotle's model of mimesis directing the artist's fulfillment at the achievement of God's likeness by representing the creation. The research connects the realization of the demiurgic source of the literature with the dialog between mannerism and neoplatonism substantiating the mimetic matrix of the literary creativity based on the author's invention of the archforms of the artistic reality imitating Creator's Eidoses but detached from the natural logic revealed in the life.

Key words: artistic consciousness, poetics, rhetoric, imagination, poetic image of truth, rationalization of literary creativity.

При нововідкритті – наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. – смислотворного ресурсу комунікації, що спрямовує самооновлення посттрадиціоналістської свідомості, інспіроване постметафізичним встановленням меж раціонального пізнання, відбувається переорієнтація філософського і гуманітарно-наукових дискурсів сучасності із виявлення способів проблематизації персонально-суб'єктної самототожності в культурних “метанаративах” (Ж.-Ф. Ліотар), обмежених арсеналом раціоналістичного мислення, на визначення нарративних форм проявлення персональної ідентичності, які забезпечують хоулістичне сприйняття особистісності на історичному фоні раціоналізації інтерперсональних відносин.

Ініціювавши пошук виходу із лабіринту об'єктивізації суб'єктивності, що утворився в ході редукції її архіформи до безособової мисленнєвої

структури, постструктуралістські та постфеноменологічні практики деконструкції побудов метафізики та феноменології не подолали, однак, раціоцентричної відстороненості самопізнання людини від її граничного комунікативного досвіду. Натомість деконструктивістський та етико-комунікативний шляхи обґрунтування анти-форми “онтологічного аргументу” Божественного буття окреслили інтердискурсивне середовище суб'єктного становлення, де потенціал особистісного самовизначення вичерпується альтернативою доказів відсутності в людському житті буттєвого Першоначала, які виростають зі стверджень Його непізнаваності, заснованих або на зведенні знеособленого Трансцендентного Абсолюту до “трансцендентального означеного” (Ж. Дерріда) [9], або на новоусвідомленні понятійно-словесної невиразимості Абсолютної Особистості Бога (Е. Левінас) [10].

Однак сама альтернативність таких відмежувань людини від безумовно-абсолютного критерію істинності спонукає до рефлексивного возз'єднання міжособистісної горизонталі комунікації з її інтерперсональною вертикаллю, задаючи інтенцію персонально-суб'єктного саморозкриття, основоположну для його постсекулярного простору [8]. У ході перегляду “іманентного фрейму” (Ч. Тейлор) секулярного світосприйняття загальногуманітарної актуальності набуває проблема співвідношення міметичного та деміургічного начал художньо-словесної творчості в пізньотрадиціоналістській культурі, що залишається епіцентром літературознавчої рефлексії, націленої на встановлення траєкторії переходу художньої свідомості від традиціоналізму до історизму. Не визначене ані в руслі виявлення зміни її поетологічної домінанти зі стилю на жанр, яка відбулася в добу Відродження при зрушенні стильової ієрархії, надбудованої над змістовною жанровою типологією традиціоналістської літератури [4], ані в контексті осмислення індивідуалізації її форм, здійсненої при цьому оновленні літературно-творчої інтенціональності, як “перехідного” індикатора авторства [3], сполучення принципів мімесису і деміургії в ренесансному діалозі поетики і риторики потребує вивчення не лише як відкритий у ньому спосіб “виправдання” індивідуально-авторського відходу від “готових” моделей літературної реальності, але і як естетичний модус доведення автономності людської особи, “відповідальний” за її відсторонення від Першооснови буття в новостворюваних матрицях особистісної самототожності, відзначених – як форманти наративу – хоулістичністю бачення особистості.

Реалізація цієї пізнавальної перспективи передбачає, насамперед, визначення дискурсивних “умов можливості” (М. Фуко) ренесансно-маньєристичного самоусвідомлення автора як наслідувача-деміурга, що становить мету дослідження у пропонованій статті, методологічним підґрунтям досягнення якої є діалогічна співвіднесеність класичних

версій герменевтичного методу (Г.-Г. Гадамер) та історико-генетичного підходу до розгляду складників літературного процесу (О. Веселовський) із новітніми варіантами класифікації історичних типів художньої свідомості (створеним у співавторстві С. Аверинцевим, М. Андрєєвим, М. Гаспаровим, П. Грінцером та О. Михайловим і розробленим С. Бройтманом), реконструкцією концептосфери “топологічної естетики” традиціоналізму (О. Лосєв), “археологією знання”, “генеалогією” та “герменевтикою суб’єкта” (М. Фуко) і “теорією архітексту” (Ж. Женетт).

Культуротворчі ініціативи Відродження, що задали посттрадиціоналістську диспозицію оформлення індивідуально-авторської поетики, поклавши початок естетичному розмежуванню еклезіастичного та секулярного вимірів особистісності, означились у руслі того співвіднесення риторичного концепту **humanitas** із біблійним свідченням богоподібності людини, яке виявилось висхідним для ренесансного гуманізму із його свідомою “інтелектуалізацією образів та сенсуалізацією ідей” (Б. Кузнєцов) і спрямувало здійснення “імперативів звільнення”, сформульованих ним, у мистецтві слова.

При первинному для Ренесансу – виявленому на видноколі творчого самовизначення Данте Аліг’єрі – сходженні обріїв рецепції конструкту пізньоантичної риторики, покликаною розкрити цілеспрямованість людського існування, та горизонтів осмислення ключової категорії християнської антропології відбулися семантичні трансформації, що стали основоположними для такої естетизації пізньотрадиціоналістської свідомості, яка переросла в її секуляризацію. Наснажений прагненням вийти за межі раціонального пізнання, встановлені при схоластичному розрізненні “істини розуму” й “істини віри”, Дантів шлях самопізнання визначився у ході виявлення – у трактатах “Банкет” (1304 – 1307) та “Монархія” (1312 – 1313) й у “Божественній комедії” (1306 – 1321) – художньо-словесного арсеналу відтворення буттєвих смислів, що був означений, але сповна не усвідомлений – через відсторонення від духовно-словесного першоджерела людяності – Цицероном при запровадженні терміну **humanitas** в риторичний дискурс античності і передвістив як зміст, так і спосіб ствердження – у філософсько-поетичному доробку, яким ознаменувався світанок Відродження, – здатності людини творити як основної передумови досягнення нею – образом Божим – подоби Творцю в земному житті. Увінчуючи, в розумінні Данте, те поєднання – в конечності тілесного існування – духовного самовдосконалення людської особистості з її інтелектуальним зростанням, що становить окремих і невід’ємний етап реалізації сотеріологічної перспективи, поетичне творення й у теоретичному обґрунтуванні, здійсненому поетом-філософом, і в його художній практиці постає формою сприйняття і вираження і Природного, і Надприродного Одкровення, яка уможлиблює естетичне подолання

обмеженості розуму людини, спотвореного гріхопадінням. У ході руху дантівської думки від звернення до античних – не долучених до безумовно-істинного Слова Божого – визначень принципів відображення реального й ідеального, притаманних поезії і красномовству, до доведення – в контексті започаткування ренесансно-гуманістичної рефлексії Божественного задуму і “вінця творіння” – повноти охоплення світобудови, властивого художній словесності, основним дороговказом стає апостольська характеристика Бога як Будівничого і Художника (Євр.11:10). Її відтворення задає етико-естетичний орієнтир людської творчості, що передбачає і подовження вертикалі міжособистісних відносин, визначальної для цієї царини особистісного самоздійснення, до граничної для неї комунікативної ситуації, коли, осмислюючи власну причетність до Творця, митець усвідомлює особисто себе як Його наслідувача, і встановлення інтерсуб'єктної ціннісної горизонталі, на якій при виборі способу наслідування світу – “прекрасного взірця творіння” визначаються індивідуальні шляхи втілення творчих інтенцій, “пробуджених” таким розумінням митецького набуття богоподібності.

Зрушення висхідної – означеної Данте – впорядкованості діалогіки Ренесансу наснажується довільними гуманістичними трактуваннями Божественного задуму щодо людини, що абсолютизують вільне волевиявлення людської особи, звеличуючи її як “універсального індивіда” (Л. Баткін) – істоту, “якій дано володіти тим, чим побажає, і бути тим, ким хоче” [6, 508]. Таке ствердження буттєвої автономності людини ґрунтується на усвідомленні розумності її природи як керманича її вольового начала, що відбувається при переростанні, в діалозі ренесансного гуманізму із патристикою і при його зверненні до неоплатонізму, ідеї естетичного подолання меж знання, яка інспірувалася внутрішнім баченням художньо-словесної творчості як форми переживання гранично-комунікативного досвіду, основоположного для духовного вдосконалення, в раціоналізацію відкриття першооснови духовності в “озовнішненому” полі рефлексії людського розуму, де він наділяється самодостатньою здатністю встановлювати етичні критерії особистісного самовизначення, відмежовуючи його від живого богоспілкування.

Передуючи об'єктивації когнітивного осердя суб'єктивності, що була здійснена новочасним раціоналізмом і призвела до її раціоцентричного знеособлення, ренесансно-гуманістична абсолютизація раціоналістичного ресурсу духовно-морального зростання людини створила підґрунтя для пробудження в добу Відродження художньо-творчого волюнтаризму, який ініціювався самоусвідомленням традиціоналістської культури як наділеної власним деміургічним началом і проблематизував не лише її етико-естетичні конвенції, але і її світоглядні основи.

Спрямовуючись на розкриття літературно-творчої домінанти особистісного становлення **uomo completo**, ренесансний перегляд традиціоналістських принципів мистецтва слова і визначає, і відображає загальну динаміку того зближення – віддалення реального й ідеального, що відбувається при укоріненні антропоцентризму на культурному ґрунті Відродження.

Так, Ф. Петрарка – “перший гуманіст” епохи Ренесансу – доводить універсальний і “над-ієрархічний” – щодо інших мистецтв і наук – статус поезії, співвідносячи “образи істинного”, створювані нею, із розумоосяжним, яке відкривається “в частинах” різними сферами пізнання, але в цілому охоплюється лише поетичною творчістю. У своїй капітолійській промові митець зазначає, що *“легко міг би показати, як під покровом вигадок поети виводять то істини природної і моральної філософії, то історичні події...”* [Цит. за: 1, 302]. У Петрарковій апології мистецтва слова довершеність їх поетичного відтворення забезпечується досягненням самотності митецького стилю – індикатора авторства, який заперечує будь-яку стильову ієрархію, спонукаючи до вибору власного літературного взірця і змагання з ним.

Дж. Боккаччо при осмисленні вигадки як визначальної риси поезії концептуалізує її сутнісну характеристику як “казковість” – модус вираження істини, що відзначається протиставленням його внутрішньої і зовнішньої форм. Сформульована в трактаті “Генеалогія язичницьких богів” (1360), ця думка розгортається у розгляд жанрів художньої словесності як різновидів “казки” (*fabula*) [1] й акцентує хоулістичний характер образів істинного, які формуються в літературно-творчому вигадуванні, невіддільному від осягнення правди, і характеризуються варіативністю співвідношення вигаданого і правдивого, не охопленою жодною із жанрових класифікацій, заснованих на ідеї ієрархічності.

Виявляючи ті аспекти авторського самовизначення, що стали висхідними для ренесансної ревізії його засад, закладених традиціоналізмом, – вироблення індивідуального стилю й обґрунтування “індивідуалізованих” способів жанротворення, ці досвіди ранньоренесансної літературної рефлексії свідчать про відхід ренесансно-гуманістичної думки, націленої на встановлення способів літературно-творчого самоздійснення людської особи, від Дантового розуміння поезії як “свідчення про істину”, неможливого без внутрішньої зверненості людини до Бога [1]. Натомість у центр самоусвідомлення автора висувається сама форма висловлення істинного, яка відволікається від процесуальності його відкриття і зводиться до демонстрації власне людської художньої майстерності у ході зовнішнього сполучення двох ліній поетичного наслідування, висхідних для літератури Ренесансу, – спрямованої до самого Творця і зверненої до Його творіння.

Означена таким чином антропоцентрична орієнтація ренесансної літературної рефлексії розгортається в раціоналізацію художньо-словесної творчості в перших – датованих 1520–1540-х рр. – нормативних поетиках Відродження, що ґрунтуються на рецепції “Науки поезії” Горація і зрушують стильову ієрархію, стверджену риторико-поетологічним синтезом середньовіччя, через запровадження індивідуально досяжного імперативу довершеності способу словесного вираження. Найбільш повно і послідовно ця настанова формулюється в “Поетичному мистецтві” (1527) М.-Дж. Віді, яке, відкриваючи ряд поетологічних трактатів Ренесансу, створених у діалозі його **studia humanitatis** із гораціанством, доводить “зразкову” досконалість Вергілієвого стилю, представленого в “Енеїді”. На теренах такої індивідуалізації формально-стильової впорядкованості митецького висловлювання встановлюється її раціоналістичний характер, що визначається не тільки і не стільки через відтворення розробленої в добу античності – ціцероніанської – системи “виховання оратора”, яка передбачає оволодіння прийомами риторичної аргументації, побудованими на фундаменті топології, обґрунтованої Аристотелем у “Риториці” як логіка одиничного [5], скільки через узагальнення її до принципу поетикального розкриття динамічної співвіднесеності реального й ідеального в житті людини.

Цим поворотом літературно-теоретичної думки “високого” Відродження до античного визначення модальності красномовства, основоположного для риторичного архітексту, задається те співвіднесення, в об’єктному плані мистецтва слова, одиничності проявлення людської природи – *humanitas* з її повнотою, що своєю граничністю “знімає” ієрархічне відношення “об’єктів зображення”, яке було включене Стагиритом у число критеріальних ознак його типології поетичних жанрів, відтворилося – як критерій диференціації способів словесного вираження – в первинному – обґрунтованому пізньоантичною риторикою – варіанті “теорії трьох стилів”, і збереглося в її універсалізованій середньовічній версії, де жанр був зведений до типу тематики. Відтак на своїй щойно означеній нормативно-теоретичній магістралі ренесансна літературна рефлексія долає рамки авторського саморозкриття, що були встановлені нею при обґрунтуванні довершеності індивідуально-авторського стилю як основної умови формування художньо-словесного образу істинного та нововизначенні раціонально пізнаваного інструментарію стилетворення, систематизованого риторичним метадискурсом на “зламі” античності, сприйнятого поетико-риторичною доктриною Середніх віків і співвіднесеного із жанрово закріпленою топикою. Керуючись власним нововідкриттям співвіднесеності поетичного відтворення істини із жанровою організацією, яке інспірувалося діалогічним сполученням

принципу “наслідування загального”, покладеного Аристотелем в основу “пойесису” (**poiesis**), із його ж топологічною естетикою, художня свідомість Ренесансу встановлює розумоосяжний жанротворний вимір авторства. У ньому літературно-творча настанова на те, щоб наслідувати **natura naturata** та **natura naturans**, пов'язується зі співвіднесенням модальних, тематичних та стильових параметрів жанробудови, запроваджених Аристотелем при розрізненні – в контексті узагальнювального визначення об'єкта поезії як “людини в дії” [2] – предметів, способів і засобів мімесису. Однак процес творення художньої дійсності відволікається від “готових” жанрових моделей, що зафіксували ті типи погодження модальності, тематики і форм їх словесного вираження, які були визначені Стагиритом в руслі орієнтації на різні – виокремлені ним же – ступені відповідності життєвої реальності ідеалу. Сам авторський намір розкрити один із множини шляхів його досягнення в особистісному існуванні стверджується як основний чинник жанротворення, що обумовлює вироблення і втілення його численних матриць у ході довільного вибору і варіативного поєднання виділених складників літературних жанрів, які, відповідно, усвідомлюються в їх історичній змінності.

Первинно означуючись у діалозі Дж. Фракасторо “Наугерій, або Про поетику” (бл. 1540, вид. 1555) як митецька інтенція, висхідна для формування самого індивідуально-авторського стилю в його досконалості, ідея відтворення динаміки возз'єднання реального й ідеального, виявленої в людському житті, обґрунтовується як жанротворна домінанта авторського саморозкриття у викладах Аристотелевої концепції поетичного мистецтва, здійснених у середині і другій половині XVI ст. – від коментаря Ф. Робортелло (1548) до трактування Л. Кастельветро (1570).

Зміна рефлексивного осереддя авторського самоусвідомлення зі стилю на жанр, що відбувається на злеті Ренесансу, призводить до такого сполучення – в інтенціях, спрямованих на довершене художньо-словесне ствердження індивідуального авторства, – його жанротворного і стилетворного вимірів, при якому модель стильового оформлення самобутнього митецького висловлювання розбудовується у матрицю індивідуалізації жанробудови. Знаменуючи рубікон художньо-естетичного розкриття діалогіки Відродження, де зрушується співвіднесення вертикалі та горизонталі міжособистісних відносин, стверджене нею як основоположне для художньо-творчої самореалізації людини, виявлене сходження сфер жанротворення і стилетворення досягає кульмінації при становленні маньєризму, орієнтованого на доведення переваги “манери” над “природою”. У маньєристичному розгортанні довільно-індивідуальної комбінації “готових” поетикальних і риторичних мікроформ словесного вираження в індивідуально визначене

поєднання усталених складників художньої дійсності наслідування **natura naturans** осмислюється як той літературно-творчий принцип, що у повноті його втілення, якою доводиться “справжність” авторської індивідуальності, відсторонюється від відтворення **natura naturata**, стверджуючи, натомість, причетність людської особистості в її культуротворчому саморозкритті до творення універсуму.

У дискурсивному полі творчого самовизначення людини, що задається мистецтвом манери, відхід автора, який усвідомлює себе наслідувачем самого Творця, від настанови наслідувати Його творіння інспірується пізньоренесансним, у континентально-європейському вимірі, нововідкриттям множинності способів співвіднесення ідеального та реального у людському житті, зведеної на початку Ренесансу і на підйомі цього культурного руху до різноманітності форм їх єднання. Прагнучи подолати новоусвідомлену антиномічність буття, маньєризм дистанціюється від розуміння раціональних засад художньо-словесної творчості, що сформувався на обріях ренесансної діалогізації її Аристотелевої та Горацієвої теорій, і відкриває виднокіл раціоналізації поетичного творення, де сам розум поета проголошується деміургічним началом поезії.

Генетично пов'язане із ренесансно-неоплатонічним осмисленням розумності людини як її особистісного осердя, яким забезпечується індивідуальне набуття чесноти, маньєристичне піднесення раціональності, в її індивідуально-митецькому проявленні, до всезагального літературно-творчого першоджерела надихається сприйняттям людської здатності творити як скерованої суб'єктивними першообразами створюваного, уподібненими складникам Божественного задуму. Тож при тому перегляді ренесансного художньо-естетичного виміру досягнення людською особою богоподібності, що здійснюється маньєризмом, в основу наслідування Творця покладається створення самих архі-форм художньої реальності, подібних Його ейдосам. Тип поетичного мімесису, відсторонений від митецької імітації, стверджується як основоположний для самоздійснення справжнього митця в “Захисті поезії” (бл.1583, вид. 1595) Ф. Сідні: *“Поет наслідує ті ідеї, які створює, подібно Богу, своїм власним розумом”* [7, 25].

Самоусвідомлення автора як наслідувача-деміурга уможливило перетворення – при формуванні ним індивідуальної “манери”, що виходить за рамки стилетворення, – і канонічних жанрів, і довільно-індивідуалізованих – у ренесансних творчих експериментах – жанрових модифікацій. Так визначається форма маніфестації суб'єктивно-творчого волюнтаризму, наснаженої маньєристичним співвіднесенням дихотомії “імітація/мімесис” із деміургією. Ресурс відчуження “готового слова” традиціоналізму в митецькому висловлюванні, який нарощується маньєризмом при виборі в якості зразків для наслідування авторських

ідей-форм, створюваних у відстороненні від законів природи, передвіщає встановлення невизначеної множини зв'язків літератури зі смисловими структурами буття, перевершуючи потенціал її жанрово-стильових трансформацій, відкритий західноєвропейською літературною думкою XVI ст. у процесі погодження наслідувальних теорій художньої словесності. Відтак, означуючи грані оформлення пізньотрадиціоналістської літератури як “усвідомленої поетикориторичної єдності” (С. Аверинцев), “мистецтво манери” виявляє і рубікон відволікання, при ствердженні антропоцентризму на теренах Відродження, художньо-естетичного подолання меж знання від духовно-морального самовдосконалення людини, спрямованого на розкриття її особистості в раціональному осягненні гранично-комунікативного досвіду.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андреев М. Л. Итальянское Возрождение: от стиля к жанру / М. Л. Андреев // Историческая поэтика: типы и формы художественного сознания. – М., 1994. – С. 297–326.
2. Аристотель. Риторика. Поэтика / Аристотель. – М. : Лабиринт, 2000. – 224 с.
3. Бройтман С. Н. Историческая поэтика / С. Н. Бройман. – М. : Академия, 2001. – 420 с.
4. Категории поэтики в смене литературных эпох / С. С. Аверинцев, М. Л. Андреев, М. Л. Гаспаров [и др.] // Историческая поэтика. Литературные эпохи и типы художественного сознания. – М., 1994. – С. 3–38.
5. Лосев А. Ф. История античной эстетики : в 8 томах / А. Ф. Лосев. – М. : АСТ ; Х. : Фолио, 2000. – Том 4. Аристотель и поздняя классика. – 880 с.
6. Пико делла Мирандола Дж. Речь о достоинстве человека / Дж. Пико делла Мирандола // История эстетики. Памятники мировой эстетической мысли : в пяти томах. – М. : Искусство, 1962. – Т. 1. – С. 506–514.
7. Сидни Ф. Защита Поэзии / Ф. Сидни // Литературные манифесты западноевропейских классицистов ; [пер. с англ. Л. И. Володарская]. – М. : Издательство МГУ, 1982. – С. 19–64.
8. Blond Ph. Introduction : Theology before philosophy / Ph. Blond // Post-secular philosophy: Between philosophy and theology. – Routledge, 1998. – P. 3–4.
9. Derrida J. Writing and Difference / J. Derrida. – London : Routledge, 2001. – 472 p.
10. Lévinas E. Totalite et infini: essai sur l'extériorité / E. Lévinas. – Paris : Le Livre de Poche, 1990. – 346 p.

Стаття надійшла до редакції 19 травня 2017 року